

L'EVOLUTION DU NEUTRE ROUMAIN

Mihaela GĂITĂNARU
Universitatea din Pitești

Résumé: *Le roumain est la seule langue romane qui a un genre neutre moderne. Ce phénomène est dû à la convergence des éléments de la langue ancienne avec ceux du latin.*

Mots-clés : *genre neutre, langue ancienne, latin*

În teoriile de până acum (a reconstrucției, a ambigenului și a continuității), toate ideile importante despre genul neutru românesc au fost afirmate. Problema rămâne de a stabili ponderea fiecăreia în sistemul demonstrativ și de a-i fixa locul într-o structură coerentă.

Rememorarea acestora, măcar a celor mai importante, este prima fază în revalorificarea lor.

1. Genul neutru a dispărut în perioada latinei populare din toată România;
2. Numai că el se păstrează în limba română (România orientală), în timp ce în toate celelalte limbi romanice a dispărut;
3. Pronumele "neutre" din toate limbile romanice, inclusiv din limba română, nu au legătură directă cu genul neutru: sunt promune cu sens neutral, care și-au neutralizat (prin amplificare) funcția substitutivă, adică nu mai sunt substitute nominale, ci propoziționale;
4. Excepția limbii italiene este demnă de consemnat, cu observația că neutrul italianesc este arhaic, iar cele câteva exemple, care s-au păstrat mai ales în dialecte, au o pondere mică (nu neînsemnată);
5. Ideea caracterului salvator al influenței slave nu a fost susținută (cu excepția lui Emil Petrovici) în mod categoric de lingviștii români (Al. Rosetti, Al. Graur au observat ei înșiși că elementele lexicale din slava veche au trecut în română la feminine), dar a fost presupusă ca atare, în mecanismul unei polemici întârziate, de I. Pătruț;
6. Trecerea la feminine prin apropierea de timbru *o, ă*, deși a fost combătută în polemica respectivă, trebuie reluată, dacă se observă (Gr. Brâncuș) un mecanism similar cu neutrele slave în limba albaneză;
7. Genul neutru există și în albaneză, după o structură similară cu cea din limba română (polarizarea ambigenă);
8. Dar, în albaneză, s-a arătat (Gr. Brâncuș), neutrul este un gen regresiv, fără ponderea pe care o are în limba română;
9. S-a afirmat (O. Nandriș; Gn. Togeby, Gr. Brâncuș) și s-a negat (I. Pătruț, Giuliano Bonfante...) rolul (important) pe care substratul l-a avut în configurarea neutrului românesc;
10. Specificul formal al neutrului românesc este desinența – *uri*, evoluată (– *ora, -ure, -uri*) din declinarea neutrelor imparisilabice;
11. Această desinență se găsește, *mutatis mutandis*, și în limba albaneză, atât în dialectul gheg, cât și în tosc, în variantele – (*ë*)*na*, – (*ë*)*ra*, atât la neutre, cât și la unele feminine;
12. Se găsește, de asemenea și în limba italiană veche (Bonfante, *Există neutru în italiană?*, 2001, p. 124) la un număr redus de substantive: –*ora* (*luogora, litora, fuocora, lagora...*);

13. Neutrul albanez (substratul traco-dac) avea și desinența *-ë* (*ujë= apă, mjaltë=miere...*);
14. În *-e* se găsesc neutre și în franceza veche: *brasse, charre, corne, cote, leigne, membre, ossemente ...* (cf. *ambes les brace*; Bonfante, 2001, p. 126);
15. Din substrat s-au conservat, pe lângă intrumentele gramaticale (desinențe) și lexeme care aparțin genului neutru: *gard, mal, țarc...*
16. Modelul structural al neutrului albanez coincide cu cel românesc, cel al ambigeniei formale (similar cu masculinul la singular și cu femininul la plural);
17. S-a susținut, *ad opportunitatem*, că și albaneza ar fi fost romanizată, existând foarte multe elemente latinești, în structura ei actuală;
18. Ponderea elementului latin a fost cuantificată destul de exact astăzi – ea este mare – (cf. Cătălina Vătășescu, 1997), dar nu se poate vorbi de o (semi)romanizare;
19. Perspectiva era, și ea a fost afirmată, că latina (româna chiar, zice Bonfante) ar fi influențat, cel puțin în această zonă formală, neutrul albanez: limba latină a fost centrul de iradiere pentru cele trei limbi: română, albaneză și italiană;
20. În zona apenino-balcanică, neutrul latinesc nu a slăbit, ci, dimpotrivă, s-a întărit (Gh. Ivănescu).

Pentru limba română, situația, în acest punct al demonstrației, devenise clară: ea moștenește genul neutru din latină.

Problema care se pune este de ce în albaneză și italiană (limbi aflate în familii diferite) neutrul este regresiv, iar în limba română are o pondere foarte mare, chiar neologică, în structura lexicală a numelui.

Nu trebuie excluse anumite amănunte semnificative: desinența *-ora*, marcă formală a neutrului, care a fost considerată până la urmă, argumentul decisiv al primatului limbii latine în raport cu albaneza, s-a găsit, într-o perioadă veche, simultan, și în latină și în tracă. Nimic nu poate nega acest lucru, nici, este adevărat, confirma, deocamdată. O influență a neutrului latinesc asupra celui albanez, atunci când este vorba de fondul vechi al limbii albaneze, rămâne totuși sub semnul întrebării.

Cheia problemei, este de presupus, poate fi oferită de datele statistice: substantivele aparținând genului neutru, conform statisticii efectuate după *Micul dicționar academic*, I, II, III, IV (București, Editura Univers Enciclopedic, 2001 - 2003) sunt în număr de peste 29.000 (29.688). Ponderea neologică (8088, circa 40%) este impresionantă în sine, nu numai dacă o comparăm cu italiana și albaneza.

Raportul dintre desinența *-e* și *-uri* este sensibil egal.

Pe primul loc se află desinența care corespunde principiului economiei limbii, *-e*, cu 7477; desinența *-uri* este distribuită la 7034 de substantive; iar *-ii*, la 299.

Un număr destul de mare de substantive neutre (circa 940) cunosc distribuția celor două morfeme importante (*-e* și *-uri*) în variație liberă.

Situația statistică a genului neutru în latină (efectuată pe *Dicționar latin – român*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Gh. Guțu, Editura Humanitas, 2003), se prezintă astfel: din cele 3682 de substantive neutre, peste 76% aparțin declinării a II-a (Demonstrația lui Gh. Ivănescu arătase că în zona apenino-balcanică neutrul latinesc se întărise prin declinarea a II-a).

Substantivele de declinarea a III-a aveau o pondere mult mai mică (553): cea imparisilabică – 352, iar cea parisilabică – 201.

Interesează, din punctul de vedere al neutrului românesc, ponderea substantivelor cu tema în *-s* (*tempus, -oris*).

În mod surprinzător, acestea sunt în număr de numai 25, reprezentând 0,6%. Dintre ele, numai 4, într-adevăr, foarte frecvente, s-au moștenit în limba română: *corpus, frigus, pectus, tempus*. Altele (*pecora – păcură = turmă*) au trecut la feminine.

Tot atâtea sunt și din substrat, chiar dacă nu la fel de importante. Giuliano Bonfante, citându-l pe Rosetti, din *Istoria limbii române*, enumeră 6, dintre care 4 se termină în *-uri*: *bâlc, gard, mal, scrum; pârau și cătun* au adoptat desinența *-e*. Ulterior numărul acestora s-a extins la 18: sigure - 14; probabile - 4 (cf. Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983);

În cercetările mai noi, au fost descrise, în funcție de prima datare și de încadrarea în grupa celor sigure sau probabile, următoarele: *cătun, gard, mal, pârau, băl, cârlig, crăciun, dâmb, grui, noian, bră(n)u, bunget, fluier, țarc* (Gh. Mihăilă, *Cuvinte românești, probabil autohtone, atestate în primul secol de scriere în limba națională* (1521 – 1621). Unele dintre ele au fost atestate fie în textele românești, fie în documentele slave: *cătun* (1073), *gard* (1488), *mal* (1433), *cârlig* (1389), *crăciun* (1198), *grui* (1458)... (cf. Mihăilă, *Cuvintele autohtone, dovadă a unității dialectelor românești*, în *Academica*, nr. 35, 2005).

Problema care se pune este: cum puteau cele 25 de substantive latinești să impună un model flexionar într-o fază evolutivă, oricât de mari ar fi fost diferențele acestei configurații în latina populară. Putea latina populară să extindă de zeci de ori acest corpus lexical?

Pe de altă parte, prezența modelului este marcată, pe direcția unui continuum evolutiv, de cele 4 substantive din vocabularul reprezentativ latin și român.

Acest lucru poate fi imaginat cu atât mai puțin cu cât un alt model (*studium, -ii*) care conținea 897 de substantive (24%) și, în plus, aparținea tot declinării forte, a II-a, nu s-a impus, așa încât limba română a trebuit să aștepte până în secolul al XVII-lea, probabil mai devreme, în funcție de circumstanțele atestărilor, când acesta a biruit totuși prin influența directă și indirectă a latinei culte: *privilegiu* (1623), *principiu* (1684), *spațiu* (1700)... (cf. Reinheimer Rîpeanu, 2004).

Potrivit acestor date statistice, ecuația evoluției genului neutru în limba română și în celelalte limbi romanice devine mai ușor de circumscris.

Limba italiană, continuatoare directă a latinei populare, era mai conservatoare decât celelalte limbi occidentale, în care latina a trebuit să se impună în confruntarea cu limbile de substrat. De aceea a conservat unele structuri ale genului neutru, într-o perspectivă regresivă, lucru care s-a și finalizat în celelalte limbi romanice.

Limba albaneză, care continua ea însăși neutrul din limba tracă, păstrează acele forme similare cu latina. Neutrul nu s-a întărit.

În timpul evoluției limbii române, limba latină s-a întâlnit cu substratul traco-dac care, martoră fiind limba albaneză, cunoștea anumite desinențe care se asemănau cu cele latinești, *-(ē)na, -(ē)ra*, dintre care una era forma rotacizată a celeilalte. Se poate deduce că modelul acesta era puternic în substrat, din moment ce el, în albaneză, a supraviețuit. Foarte plauzibil este ca, din întâlnirea celor două modele flexionare (*-ora*, latinesc și *-(ē)ra* traco-dac) factorul de substrat să fi consolidat modelul *-uri*, care a devenit foarte productiv, și care s-a extins și la cuvinte intrate ulterior din alte limbi și chiar, cum se va vedea, la substantivele feminine.

Nu se poate explica altfel expansiunea productivă a acestui model. Dacă în latina populară, fără aportul altor influențe, s-ar fi produs această dezvoltare, ea s-ar fi repercutat asupra italienei și poate și asupra celorlalte limbi romanice. Lucru care nu s-a întâmplat.

Avem așadar două grupe de limbi, în funcție de acțiunea vectorilor lingvistici: prima, în care a acționat un singur vector, cuprinzând italiana și albaneza; cealaltă, în care au acționat concertat ambii vectori (româna).

Se poate deduce și de aici că influența latinei asupra albanezei nu a fost atât de puternică, încât să se implice în această zonă în structura gramaticală, ceea ce concordă cu faptul că, până la urmă, n-a învins-o, configurând-o într-o limbă romanică.

Prin urmare, neutrul românesc continuă pe cel latinesc, limba română fiind mai conservatoare decât limbile romanice occidentale, în condițiile geo-lingvistice cunoscute. Probabil că în configurația comunității lingvistice balcanice din care făcea parte, l-ar fi continuat oricum. Dar substratul propriu conținea el însuși un model flexionar foarte puternic (-*era*) ce se afla și în limba latină – (*or*)*a*, cu o cu o putere distinctivă minimă (imparisilabicele nu aveau la singular o modalitate formală de a diferenția genurile), Modelul acesta s-a întărit, egalându-l și dublându-l de multe ori în variantele libere, pe celălalt. A devenit o desinență specifică neutrelor (nu se întâlnește la adjective) și, când (după ce) motivația semantică (referirea la inanimate) s-a fixat printr-o astfel de formă în mentalitatea vorbitorilor, s-a putut extinde și la feminine, fără ca prin aceasta să fie pusă în pericol individualitatea genului neutru. Aceasta a fost șansa lui.

Bibliografie

- Avram, 2005, c. – M. Avram, *Moțiunea la substantive neutre nume de animate*, în *Studii de morfologie a limbii române*, București, Editura Academiei, p. 98 – 103;
- Bazell, 1952 – Ch. Bazell, *Has Rumanian a Third Gender?*, în *Cahiers Sextil Pușcariu*, I;
- Bonfante, 2001, b. – Giuliano Bonfante, *Neutru italianesc, românesc și albanez*, în *Studii române*, București, Editura Saeculum I.O, p. 132 – 145;
- Brâncuș, 1963 - Gr. Brâncuș, *Genul neutru în albaneză*, *SCL*, p. 77-88;
- Brâncuș, 1983 – Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică;
- Coteanu, 1966 – I. Coteanu, *Din nou despre existența genului neutru în românește*, în *LR*, nr.3;
- DEX, 1998 – I. Coteanu, L. Seche, M. Seche (coordonatori), *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic;
- Graur, 1960 – *Genul neutru*, în *Studii de lingvistică generală*, București, Editura Academiei;
- Guțu Romalo, 2005 – V. Guțu Romalo (Coordonator), *Gramatica limbii române*, I (*Cuvântul*), II (*Enunțul*), București, Editura Academiei;
- Guțu, 2003 – Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Humanitas;
- Hořejši, 1957 – Vl. Hořejši, *Problema substantivelor așa-zise neutre în limba română, în lumina legăturilor cu alte limbi*, în *SCL*, nr.8;
- Ivănescu, 1957 – Gh. Ivănescu, *Soarta neutruului clasic în latina populară și în limbile romanice*, în *SCL*, VIII;
- Jakobson, 1958 – R. Jakobson, *On the Roumanian Neuter*, în *Mélanges linguistiques offerts à Emile Petrovici*, *CL*, III;
- MDA, 2001 – 2003 – M. Sala (coordonator), *Micul dicționar academic*, I, II, III, IV, București, Editura Univers Enciclopedic;
- Mihăilă, 2005 – Gh. Mihăilă, *Cuvintele autohtone, dovadă a unității dialectelor românești*, în *Academica*, nr. 35;
- Pătruț, 1974 – I. Pătruț, *Există gen neutru în limba română? în Studii de limba română și de slavistică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia;
- Reinheimer Rîpeanu, 2001 – S. Reinheimer Rîpeanu, *Lingvistica romanică. Lexic – morfologie – fonetică*, București, Editura All;
- Rosetti, 1986 – Al. Rosetti, *Despre genul neutru și genul personal în limba română*, în *Istoria limbii române, Addenda*, București, Editura Minerva;